

АНТРАПОНІМЫ Ё ФУНКЦЫІ ЗВАРОТКА Ё ТВОРАХ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ

Аналіз мовы мастацкай літаратуры паказвае, што значную частку звароткаў складаюць уласныя назоўнікі, выкарыстанне якіх абумоўлена ўстойлівай традыцыйнай формай звароту да суб'ядніка. У сучаснай беларускай мове афіцыйна прынята трохіменная антрапанімічная сістэма называння асобы: асабовае імя + імя па бацьку + прозвішча, аднак у ролі зваротка можа ўжывацца не ўся формула, а асобныя яе кампаненты і іх спалучэнні (асабовае імя, імя па бацьку, імя і імя па бацьку, прозвішча, імя і прозвішча, мянушка).

Асабовае імя ў ролі зваротка выкарыстоўваецца як у афіцыйных абставінах, так і ў паўсядзённых зносінах. Поўнае асабовае імя ўжываецца ў афіцыйных абставінах, калі адносіны паміж суб'яднікамі не блізкія: – Добры вечар, Ганна! – сказаў ляснік... (Я. Колас). – Ты ўсё такая ж, Алена (І. Шамякін). У залежнасці ад характару ўзаемаадносін суб'яднікаў і абставін зносін змяняецца сістэма называння адрасата. У неафіцыйнай абстаноўцы ўжываецца скарачаная форма асабовага імя: – Слухай, Люба, мяне ў вёсцы не вельмі пытаюць? (К. Чорны). – Добры вечар, Коля! (А. Васілевіч). Гэтая форма характэрна і для рускай мовы. А.У. Суслава тлумачыць пераважнае выкарыстанне ў бытавых абставінах скарачанай формы імя нязручнасцю і грувасткасцю поўных імёнаў [2, с. 109]. Скарачаная форма асабовага імя выкарыстоўваецца пераважна ў паўсядзённых зносінах у размове са сваякамі, сябрамі, добра знаёмымі калегамі: – Дзякуй табе, Пеця (У. Рубанаў). – Валя, ты ўсё ведаеш пра мяне? (В. Адамчык). Некаторыя асабовыя імёны (Андрэй, Антон, Зоя, Ніна і інш.) не маюць скарачанай формы, таму не з'яўляюцца паказчыкамі афіцыйнай / неафіцыйнай сітуацыі зносін: – Што гэта, Андрэй, на цябе сягоння сну няма? (Я. Колас). – Антон! Пастой... (В. Быкаў). Адсутнасць скарачанай формы не азначае, што такія імёны не маюць памяншальна-ласкальных суфіксальных форм: – Мы ж не ў школе, Антоша (В. Быкаў). – Як ты сябе адчуваеш, Зочка? (У. Рубанаў).

У беларускай мове шырока распаўсюджана ўжыванне асабовага імя з суфісам -к-. Такі зварот стылістычна нейтральны ці выражае пачуццё блізкасці, прыхільнасці да адрасата, часта выкарыстоўваецца сярод дзяцей і моладзі: – Лёнька, завяжаш там, на месцы (К. Чорны). – Іванка, ты ўжо спіш? (В. Адамчык). У рускай мове, як сцвярджае

Н.І. Фарманоўская, такое ўжыванне паказвае на грубаватую танальнасць зносін, мае адмоўную эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку [3, с. 98]. У вуснай мове некаторыя асабовыя імёны маюць усечаную форму (Каць, Нін, Вась, Фёд і інш.). Такія звароткі ў асобных выпадках адлюстраваны і ў мове мастацкіх твораў, дзе імі перадаецца нязмушанасць, блізкасць адносін паміж суб'яседнікамі: – Фёдар! Фёд! Дык гэта наконт каня як? (В. Быкаў). – Што там, Вась? (І. Мележ).

Як вядома, імя па бацьку з'яўляецца ў чалавека пры нараджэнні (нават раней за асабовае імя), аднак уваходзіць ва ўжыванне значна пазней, калі чалавек становіцца самастойным, пачынае працоўную дзейнасць. З цягам часу паміж людзьмі ўсталёўваюцца сяброўскія адносіны і камуніканы з афіцыйнага тону размовы пераходзяць на неафіцыйны, выкарыстоўваюць пры звароце адзін да аднаго імя па бацьку, ужыванне якога паказвае на некаторую фамільярнасць адносін паміж суб'яседнікамі. Выкарыстанне імя па бацьку найбольш пашырана ў вусным маўленні пры размове з сябрамі, калегамі, добра знаёмымі людзьмі, так звяртаюцца да начальства: – Вы не думайце, Фёдараўна, я заплачу вам за ўсё (І. Шамякін). – А як у нас з палівам сёння, Пятровіч? (В. Быкаў). М.І. Канюшкевіч зазначае, што спачатку ўжыванне імя па бацьку падкрэслівала знатнасць і багацце роду, а пазней ва ўзаемаадносінах набыло сэнс старэйшы [1, с. 97].

У беларускай мове даволі часта зваротак выражаецца спалучэннем «імя + імя па бацьку». Такое называнне асобы найбольш прынята пры дзелавой размове, у гутарцы з малазнаёмымі людзьмі, пры звароце вучняў і студэнтаў да настаўніка: – Ці не так, Амос Адамавіч? (Я. Колас). – Гэта вам, Надзея Раманаўна... (У. Караткевіч). – Даруйце, Часлава Карлаўна (В. Адамчык). Для беларусаў больш характэрны зварот да людзей сталага ўзросту пры дапамозе агульнага назоўніка дзядзька, цётка і асабовага імя, а не спалучэння «імя + імя па бацьку»: – Дзядзька Сцяпан, цякай – брод пераходзіць будзем! (Я. Брыль). – Жыві доўга, дзядзька Міцік... (А. Дудараў).

Функцыю зваротка можа выконваць прозвішча чалавека. Гэта адбываецца часцей за ўсё пры кароткай размове, хуткай змене падзей, загадзе зрабіць што-небудзь, пры звароце начальніка да падначаленага: – Ну вось, Сінцоў, табе першае пасляваеннае заданне... (В. Быкаў). – Ну і спіце ж вы, Засмужац! (І. Мележ).

Спалучэнне антрапонімаў «імя + прозвішча» ў функцыі зваротка сустракаецца зрэдку і паказвае на афіцыйны тон размовы: – Кірыла Пракаповіч, я да вас па заданню (Я. Брыль). – Аляксандра Гурновіч! Пазбаўляю цябе права голасу! (А. Васілевіч).

Антрапонімы, ужытыя ў ролі зваротка, звычайна маюць форму назоўнага склону, але ў творах мастацкай літаратуры пры перадачы мовы дзеючых асоб сустракаюцца звароткі, выражаныя клічнай формай, што з'яўляецца адметнасцю беларускай мовы: Усё ж такі пішу да вас, Вацлаве, словы нясмелага ліста (М. Багдановіч). – Бяда такая, Ганно (Я. Брыль). – Дай табе божа здароўя, Пракопе (Я. Колас).

У вуснай мове ў ролі зваротка часта ўжываецца мянушка чалавека – неафіцыйнае найменне з інтымна-ласкальным або кплівым ці прыніжальным адценнем. У творах мастацкай літаратуры часцей мянушкі, якія паходзяць ад прозвішча чалавека: – Здароў, Мазоль. (Я. Брыль). – А ведаеш, Лабанок... (Я. Колас). Мянушка можа паходзіць ад асабовага імя: – Валяр'янавы! Кажуць, вы катэдж будуеце на чатыры паверхі? (І. Шамякін.). Мянушка можа ўказваць на нацыянальнасць: – Што, Татарка, за яйкамі маімі лезеш? (І. Шамякін). Тыповай формай для беларускай мовы з'яўляецца мянушка жанчыны, утвораная ад імя яе мужа: – Паўліха! Сена грэбці... (А. Васілевіч).

Назіранні над фактычным матэрыялам даюць падставу зрабіць вывад, што перавагу ва ўжыванні ў творах мастацкай літаратуры мае асабовае імя чалавека. Даволі часта ў функцыі зваротка выступаюць імя па бацьку або спалучэнні слоў «імя + імя па бацьку», «дзядзька, цётка + асабовае імя». Менш пашыраны прозвішча чалавека і мянушка; зрэдку сустракаюцца ў ролі зваротка ўсечаная форма асабовага імя, спалучэнні антрапонімаў «імя + прозвішча», «імя + імя па бацьку + прозвішча». Спецыфіка беларускай мовы праяўляецца ў выкарыстанні клічнай формы антрапоніма ў ролі зваротка (Міхале, Антоне Глебавічу), у звароце да людзей сталага ўзросту па формуле спалучэння «дзядзька / цётка + асабовае імя» (дзядзька Андрэй, цётка Фрузына). Звароткі з суфіксам -к- (Нінка, Манька, Колька, Лёнька) не маюць адмоўнай эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі, так звяртаюцца адзін да аднаго члены сям'і, добра знаёмыя людзі. Гэты зварот у беларускай мове стылістычна нейтральны і можа выражаць пачуццё блізкасці, прыхільнасці да адрасата.

ЛІТАРАТУРА

1. Канюшкевіч, М. І. Лінгвасеміятычныя апазіцыі ў люстэрку беларускага маўленчага этыкету: колькасныя параметры / М. І. Канюшкевіч // Роднае слова. – 1999. – № 10. – С. 95–100.
2. Сулова, А. В. О русских именах / А. В. Сулова, А. В. Суперанская. – 3-е изд., испр. и доп. – Л. : Лениздат, 1991. – 219 с.
3. Формановская, Н. И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты / Н. И. Формановская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Рус. яз., 1987. – 158 с.